

Kitap Tanıtımı

Reşat Öngören, "Osmanlılar'da Tasavvuf; Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)", İz Yayıncılık, İstanbul 2000, 448 s.



Osmanlılar'da Tasavvuf, Marmara Üniversitesi'nde aynı adla hazırlanmış doktora tezinin bir takım ilâve ve değişikliklerle yayımlanmış şeklidir. Belirli bir açıdan da olsa, bir yüz yılı araştırmak büyük zorlukları beraberinde getirmektedir. Her şeyden önce bu tür çalışmalar yüzeysel kalma sorunu ile karşı karşıyadır. Fakat araştırmacı, daha işin başında bir takım sınırlandırmalara giderek bu sorunu aşmaya çalışmıştır. İlk olarak zaman sınırlandırılmış ve çalışmada, XVI. yüzyılın başından Kanûnî Sultan Süleyman devrinin sonuna kadarki altmış altı yıllık (1500-1566) dönemin ele alınacağı vurgulanmıştır. Mekân açısından da Anadolu'nun sadece mezkûr dönemde Osmanlı Devleti idaresine giren bölgeleri çalışmanın konusuna dahil edilmiş; nihayet muhteva olarak, bu dönemde sadece Sünnî kimliği ile tanınan tarikatlar ve bunların faaliyetleri araştırma kapsamına alınmak sûretiyle bir sınırlandırmaya gidilmiştir.

Çalışmada ilk olarak, XVI. yüzyılda faaliyet gösteren tarikatların Anadolu'da ne zaman ortaya çıktıklarını göstermek için XVI. yüzyıl öncesi tasavvufî durum genel itibariyle verilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde özellikle XIII. yüzyılın başlarında Anadolu'ya bir çok yönden şekil veren iki önemli tarihî olaydan bahsedilmektedir: Selçuklu Devleti'nin Harizmliler tarafından yıkılması ve Moğol istilâsı. Her iki olay neticesinde Mâverâünnehir, Harizm, Horasan ve Azerbeycan dolaylarında yaşayan Türklerin çoğu Anadolu'ya sığınmıştır. Özellikle bu dönemlerde pek çok şeyh ve derviş de Anadolu'ya göç etmiştir. Dolayısıyla bu dönem Anadolu'da tasavvufî faaliyetlerin şekillenmesi açısından önemlidir. Eserde, tasavvufî açıdan bu dönemdeki en önemli gelişme, Anadolu'da tasavvufun sistemleşip tarikatlaşmaya başlaması olarak gösterilmekte ve bu dönem hakkında şu genel bilgiler verilmektedir: XIII. yüzyılda Anadolu'da vahdet-i vücûd mektebi ile Yeseviyye, Sühreverdîyye ve Kübrevîyye tarikatları vücûd bulmuş, bunlardan Sühreverdîyye XV. asrın ilk yarısında kurulan kolu Zeyniyye vasıtasıyla, Kübrevîyye ise Buharalı Emir Sultan (ö. 833/1429) ve halifeleri vasıtasıyla Ana-

dolu'da XVI. yüzyıla kadar yaşayabilmiştir. Yeseviyye'nin ise XVI. asır Sünnî tarikatları içinde izine rastlanmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında, Anadolu şehirlerinde en etkili tarikatar Mevleviyye ve Rifaiyye'dir. XVI. asır öncesi Anadolu'ya giren tarikatlardan Nakşibendiyye, XV. asrın ikinci yarısında Anadolu'ya gelen Molla İlâhî ve halifesi Emir Ahmet Buhârî'den sonra yayılmıştır. Kadiriyye ise XV. asrın ortalarında Eşrefoğlu Rûmî vasıtasıyla Anadolu'ya girmiş ve halifesi Abdürrahim Tırsî eliyle XVI. asra ulaşmıştır. Bayramiyye ise "Somuncu Baba" diye bilinen Hamüdidin Aksarayî'nin halifesi Hacı Bayram-ı Veli ve müridleri vasıtasıyla Anadolu'ya yayılmıştır. İşte Anadolu'da faaliyet gösteren bütün bu tarikatar eserde kolları ve şubeleriyle birlikte ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

XVI. yüzyılda Anadolu'da faaliyet gösteren Sünnî tarikatarın en etkili ve en yaygın olan Halvetiyye tarikatından ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir. Devlet ricâlinin en fazla rağbet ettiği bu tarikat, zamanla en fazla kola sahip olma hüviyetini kazanmıştır. Çalışmada Halvetiyye'nin özellikle Yahyâ-yı Şîrvânî kolundan genişçe bahsedilmiştir. Bu kolun Habib Karamânî, Cemaliyye, Ahmediyye, Rûşeniyye ve Şemsiyye şubelerine yer verilmiş, ayrıca Anadolu'nun farklı bölgelerine yayılmış bu tarikata mensup bir çok sûfî, varsa eserleriyle birlikte, tanıtılmıştır.

Yine eserde, Ubeydullah Ahrar'ın (ö. 895/1490) XV. asrın ikinci yarısında hilafet vererek Anadolu'ya gönderdiği Molla İlâhî (ö. 896/1491) ve halifeleri vasıtasıyla yayılan Nakşibendiyye tarikatının XVI. yüzyıldaki konumu ve temsilcileri ele alınmıştır. Anadolu'da bu tarikatin Molla İlâhî'den sonraki en önemli temsilcisi Emir Ahmed Buhârî (ö. 922/1516)'dir. İlk intisabı Ubeydullah Ahrar'adır. Sonra Molla İlâhî ile birlikte Anadolu'ya gelerek Simav'a yerleşmiş ve onun hizmetinde faaliyetlerine devam etmiştir. Bu tarikata mensup bir çok sûfî tanıtıldıktan sonra Anadolu'da faaliyet göstermiş bir diğer önemli tarikat olan Bayramiyye'ye geçilmektedir.

Hacı Bayram-ı Veli (ö. 833/1430) tarafından Ankara'da kurulan Bayramiyye tarikatından Hacı Bayram'dan sonra; önce Şemsiyye-i Bayramiyye ve Melâmiyye-i Bayramiyye olmak üzere iki ana kol, daha sonra da üçüncü bir kol, Celvetiyye vücûda gelmiştir. Kitapta, Hacı Bayram-ı Veli'nin en önemli halifesi Şeyh Akşemseddin (ö. 863/1459) tarafından kurulan Şemsiyye-i Bayramiyye'nin iki şubesine işaret edilmektedir. Bunlardan Himmetiyye hakkında, XVI. yüzyıldan sonra kurulması sebebiyle fazla bilgi verilmezken, Akşemseddin'in halifesi Şeyh İbrahim Tennurî (ö. 887/1482) tarafından Kayseri'de tesis edilen Tennûriyye şubesi, ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Yine kitapta Bayramiyye'nin iki önemli kolu Melamiyye ve Celvetiyye hakkında da mâlûmat vardır.

Eserin, XVI. yüzyılda Anadolu'da tasavvuf kültürünü yayan tarikatarın ince-

lendiği bu bölümünde Zeynüddin Hafî (ö. 838/1434) tarafından kurulan Zeyniyye tarikatı incelendikten sonra bir diğer önemli tarikat olan Mevlevîliğe geçilmiştir. Eserin bu bölümü, diğer tarikatlar başlığı altında; Kübreviyye, Kadiriyye, Semerkandiyye ve Şazeliyye tarikatları hakkında kısa bilgiler verilmek sûretiyle tamamlanmıştır.

Yazar, kitabın ikinci bölümünde XVI. yüzyıl Anadolu'sunda devlet ricâli ile meşâyih münasebetlerine yer vermiştir. Bu bölümde mezkûr yıllarda Anadolu'da şeyhlerin yönetimle ne kadar iç içe olduğunu ispatlayan oldukça çarpıcı bilgilere rastlamaktayız. Devlet protokolünde yer verilen şeyhler, Divan-ı Hümâyün'da temsil edilmemiştir, fakat onlar halkın yanı sıra devlet ricâliri de manevî tesirleri altına almayı başarmışlardır. Yazar bu dönemdeki padişahlar ile şeyhler arasındaki ilişkiyi karşılıklı saygı ve sadâkat örneği olarak tasvir etmektedir. Şöyle ki devlet ricalinden büyük saygı ve destek gören tarikat şeyhleri buna mukabil devletin bekâsı hususunda maddî ve manevî hiçbir yardımı esirgememiştir. Yazar, padişahların saltanat hakkını kazanabilmeleri için temel şart olarak kabul edilen "kılıç kuşanma" işini zaman zaman meşâyihin de icrâ etmiş olmasını, bu ilişkinin boyutlarını gösteren önemli bir olay olarak kaydetmektedir. Bu konu çerçevesinde, devletle yakın ilişkiden doğan maddî imkânları kullanma ve bunu tasavvufî prensipler (zühd) doğrultusunda açıklama ve tezat doğurabilecek nitelikte olan bu soruna cevap verme girişimlerini eserde kısmen bulmak mümkün. Yine bu bölümde şeyhlerin idarecileri uyarma görevlerinden ve Sultan II. Beyazıt, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman gibi büyük padişahların tasavvufî yönlerinden bahsedilmiştir. Padişahların tasavvufî eğilimlerini göstermesi açısından Yavuz Sultan Selim'in şu mısraları dikkat çekicidir:

*"Pâdişâh-ı âlem olmak bir kuru kavga imiş,
Bir velîye bende olmak cümleden âlâ imiş"*

Yine Kanunî Sultan Süleyman'ın, Mevlâna'nın kâfir olduğuna dair bir fetva yazan Çivizâde Mehmed Efendi'yi Şeyhülislâmlıktan azletmesi, padişah-meşâyih ilişkilerinin mahiyetine işaret eden önemli bir olay olarak eserde kaydedilmektedir. Ayrıca yazar bu dönemde devletin şeyhlere sağladığı imkânlardan da bahsetmektedir. Vergiden muafiyet, maaş tahsisi, tekke ve zaviye inşası ve şeyhlere "müneccimbaşlık, hekimbaşlık, müftülük, hünkâr imamlığı" gibi görevlerin verilmesi bu imkânlardan sadece birkaçıdır.

Yazar bu bölümde, devlet ricali ile meşâyih arasındaki ilişkide çelişki gibi algılanabilecek bir hususa da açıklık getirmeye çalışmaktadır. Kitabın genel akışı içerisinde sık sık vurgulandığı gibi XVI. yüzyıl tasavvufî faaliyetler açısından zirve bir dönem olmakla beraber, yine bu dönemde Oğlan Şeyh İsmail Mâşûkî, Hamza Bâli ve Muhyiddin Karamânî gibi bazı tarikat şeyhleri idam edilmiştir. Bu hususta yazar, idam edilen şeyhlerin toplumda kargaşa meydana getirecek nite-

likteki bazı müfrit hâl ve sözlerini zikrettikten sonra şu sonuca varmıştır: *Osmanlı Devleti, hukukunu Şeriat üzerine bina ettiği için, bu çerçevenin dışına çıkanlar ister meşâyih'ten, isterse ulemâdan olsun hiç ayırım gözetilmeden cezaya çarptırılmıştır. Yoksa bu noktada devletin meşâyibe hususî bir baskısı söz konusu değildir.*

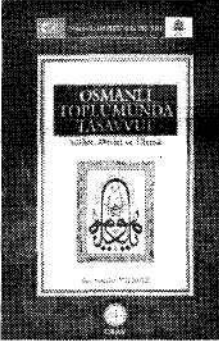
Yazar eserinin son bölümünde XVI. yüzyılda Anadolu'da ulemâ-meşâyih ilişkilerinden bahsetmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti her yönüyle zirvede olduğu için sosyal ve kültürel yapılanması da oldukça sıhhatli bir zemine oturmaktadır. Bu olgunluk, bazı çekişmelere rastlansa da geneli itibarıyla ulema ile meşâyih arasındaki ilişkilere de yansımaktadır. Şeyhler tasavvuf yoluna girmeden önce zahirî ilimleri tahsil ettikleri ve dönemin ilmiye mensuplarının da bazı tasavvufî meselelerde meşâyih'ten farklı düşünmeleriyle birlikte genel manada tercihlerini tasavvuftan yana koymaları her iki taife arasında seviyeli bir ilişkinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Eserde bu ilişkiyi gösteren bazı örneklere yer verilmiş, ayrıca Zenbilli Ali Efendi, İbn Kemal ve Ebussuûd Efendi gibi dönemin meşhur Şeyhülislâmlarının tasavvufî eğilimlerinden de bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölümde ulemânın semâ ve devrân gibi bazı tasavvufî meseleler hakkındaki görüşlerine de yer verilmiş, bu hususta ulemanın maşâyih'ten farklı düşündüğü vurgulanmıştır. Bu dönemde devlet ricâlî Halvetiyye tarikatına rağbet ederken, ulemânın Nakşibendiye tarikatına yönelmesi ve bunun sebepleri hakkındaki bazı açıklamalarla esere son verilmiştir.

Sonuç olarak oldukça zengin bir bibliyografya ile hazırlanan eser Tasavvuf Tarihi araştırmacıları için önemli bir kaynak niteliğindedir. Araştırma esnasında bir çok el yazması eser gün yüzüne çıkarılmıştır. XVI. yüzyılda yaşamış bir çok sûfî, varsa eserleriyle birlikte, kısaca tanıtılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Tasavvuf tarihi alanında yeni araştırmaya başlayacaklar için bir başvuru kaynağı konumundadır. Bu tarz çalışmaların, diğer yüzyıllara da tatbik etmek sûretiyle artırılması tasavvufun, Osmanlı Devleti'ndeki genel seyrinin ve bu gün gelinilen noktanın anlaşılması ve yorumlanması açısından oldukça önemlidir.

M. Mustafa ÇAKMAKLIOĞLU*

Necdet Yılmaz, "Osmanlı Toplumunda Tasavvuf", Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, 560 sayfa.

Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl) adlı çalışmaya bir bakıma tasavvufu kısaca tarif eden edep konusunun seçilmesi ve



*Ebl-i diller arasında aradım kıldım talep
Her hüner makbul imiş illâ edeb, illâ edeb.*

beytinin kapakta yer alması hassas bir düşüncenin sonucu olduğunu açıkça göstermektedir. Eser sayfa düzeni olarak da okuyucuyu sıkmayacak özellikte tasarlanmış, ayrıca kapığın değişik bir formda olması esere ayrı bir görünüm kazandırmış ve albenisini de artırmış görünüyor.

Eserde anlaşılır bir dil kullanılmış, üslûp olarak da yine sıkıcı olmayan ve insanı çeken bir tarz kullanılmıştır. Bu kısa girişten sonra eserin muhtevasına girecek olursak, eserin

çok hacimli olması ve daha çok şahısların fazlaca anlatılması sebebiyle teferruata girmeden tanıtma yoluna gitmemiz uygun olacaktır.

Önce Osmanlı'da tasavvufî hayat konusu işlenilmiş, burada XVII. yüzyıla kadar olan dönem ve XVII. yüzyıldaki tasavvufî hayat anlatılmış, daha sonra konuyla ilgili kaynakların kısa bir değerlendirilmesi yapılmış, bundan sonra ise, XVII. yüzyılda Osmanlı'da siyasî, içtimâî, iktisâdî, ilim, kültür ve sanat hayatı özet bir şekilde verilmiş ve böylece okuyucu kısa da olsa o dönem hakkında bilgi sahibi olmuştur. Birinci bölümde Osmanlı Anadolu'sunda tasavvuf kültürünü yayan tarikatlar işlenmiş ve XVII. yüzyılda Anadolu'daki tarikatlar yaygın oluşlarına göre sıralanmış; Halvetiyye, Mevleviyye, Bayrâmiyye, Celvetiyye, Nakşibendiyye, Kâdiriyye, Bektâşiyye ve diğer tarikatlar başlığı altında Semerkandiyye, Zeyniyye, Kübreviyye ve Şazaeliyye tarikatları ele alınmıştır. Bu tarikatların bütün alt şubeleri ve kurucuları, bütün şehirlerdeki temsilcileri, eser sahibi olan tarikat mensupları tek tek verilmiştir. Bununla dönemin önemli şahsiyetleri hakkında, kısa da olsa, bilgi sahibi olunmaktadır.

İkinci bölümde ise, XVII. yüzyılda Anadolu'da devlet adamları-meşâyih ve ulema-meşâyih münasebetleri anlatılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren sultanlar ile şeyhlerin arasında hep bir ilgi olmuştur. Yine XVII. yüzyılda da yöneticiler ve meşâyih arasında münasebet hep varolagelmıştır. Meşâyihin ulemâ ile, halkla, sanatla olan alâkaları onlarla ilgili eserlere yer verilmiştir.

Netice olarak söylemek gerekirse, eserde XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti bütün yönleriyle sıkıntılı ve zor dönem geçirmekteydi. Bunun en önemli sebebi yöneticilerin iyi yetiştirilmemesi, henüz daha olgunlaşmadan idareye geçmeleri, bu sebeple özellikle kadınların idareye karışmaları ve yanlış yönlendirmeleri, diğer devletlerle girilen ve bir türlü neticelenmeyen savaşlar, ordunun ihtiyacını karşılamak için getirilen vergiler sonucu halkın fakir düşmesi gibi olumsuzluklar bu yüzyılı özet olarak gözler önüne seren ifadelerdir.

Böyle bir dönemde tasavvufun durumu, bu eserde verilmeye çalışılmış, özellikle Anadolu'daki büyük tarikatlar anlatılarak genel bir portre çizilmiştir. Bu dönemde dikkat çeken diğer bir hadise de Kadızâdeler-Sivasîler meselesidir. Kadı-

zâdeler sert ve fiilî saldırılara varacak kadar bu çekişmeyi ileri götürürken tasavvuf erbabı her zaman olduğu gibi olgun ve sakin bir tavır içerisinde olaylara yaklaşmış, fikirlerin yanlışlığını ortaya koyan eserleri kaleme alarak cevap verme yoluna gitmişlerdir. Onlar her zaman ilme ve ilim adamına en yüksek değeri vermişlerdir.

Mutasavvıflar sadece dinî hayat içerisinde kalmayıp, fikir, felsefe, mimârî, şiir, musikî başta olmak üzere bir çok sanat dalında eserler vermişler ve söz sahibi olmuşlardır. Ayrıca farklı ilim alanlarında sayısız esre imza atmışlar, sadece kendi alanlarıyla ilgili değil bir çok alanda telif, tercüme ve şerh yapmışlardır.

Onların seviyeli eserler vermesi ve halkla yakın bir diyalog içerisinde olmaları halkın ilim ve irfan seviyesinin yükselmesine neden olmuştur. Onların en önemli özellikleri ise, gönül adamı olmaları ve hep gönüllere hitap etmeleridir.

İhsan SOYSALDI*